

GÜMRÜK BİRLİĞİ'NDEN SONRA TÜRKİYE-AB İLİŞKİLERİ

Yasemin Telli ÜÇLER*

ÖZET

II. Dünya Savaşı'ndan sonra Avrupa özellikle dünya ticaretinde çok yönlü denkleşmeye imkan sağlamak, dış ticareti canlandırmak amacıyla ekonomik bütünleşme sürecine girmiş ve çeşitli organizasyonlar kurmuştur. Bunlardan en önemlisi ve etkili; bugün AB(Avrupa Birliği) olarak adlandırılan yapıda üyeler arasında uygulanan GB (Gümrük Birliği)'dir. AKÇT (Avrupa Kömür Çelik Teşkilatı)'nı kuran Paris Antlaşması'nın imzalanmasıyla (Almanya, Fransa,İtalya,Belçika, Hollanda ve Lüksemburg) gelecekteki AB'nin temelleri atılmıştır.

Türkiye, Avrupa Birliği'ne üye olmak isteyen ve bunun için çaba gösteren bir ülkedir. Bu bağlamda Türkiye, bu konudaki çalışmalarını ekonomik, siyasi, kültürel ve güvenlik alanlarındaki batılı kuruluşlarla ilişkilerini geliştirerek göstermektedir. 1963 yılında Türkiye ile Avrupa Ekonomi Topluluğu arasında imzalanan Ortaklık Antlaşması, Avrupa ülkeleriyle ilişkilerin temelini oluşturmuştur. 1996'da imzalanan Gümrük Birliği Antlaşması ise ilişkilerin dönüm noktasıdır. AB-Türkiye ilişkileri, 10-12 Aralık 1999'da Helsinki'de gerçekleştirilen zirvede Türkiye'nin adaylığının kabul edilmesiyle birlikte tam anlamıyla tam üyelik perspektifine oturmuştur. Hazırlanan Uyum Yasası Paketleri, Türkiye İlerleme Raporları, Ulusal Programlar, AB Zirvelerinde alınan kararlar; Türkiye'yi bir adım daha AB'ne yaklaştırmıştır. 3 Ekim 2005 tarihinde Lüksemburg'da yapılan hükümetler arası konferans'ta alınan karar uyarınca, AB, Türkiye ile tam üyelik müzakerelerini başlatmıştır.

Anahtar Kelimeler: Gümrük Birliği, Türkiye, AB

Jel Kodu: A1, F1, F5

*Bu çalışma Yasemin TELLİ ÜÇLER'in Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsünün,"Gümrük Birliği'nden sonra Türkiye-AB İlişkileri" konulu yüksek lisans tezinin özetidir.

ABSTRACT

After the 2nd World War, Europe entered the economic integration process, especially in order to enable the multidirectional equalization in the world trade, to stimulate the foreign trade, and established the various organizations. The most important and effective one among these is customs union, applied among the members in the body so called European Union today. With signification of Paris Treaty that established Coal and Steel Community (Germany, France, Italy, Belgium, Netherland, and Luxemburg), the foundations of the future Europe were laid. Turkey is a country that wants to be the member of European Union and that makes an effort for this. In this context Turkey presents its efforts about this matter, developing its relationships in the economic, political,, cultural, and security areas with Western agencies The association agreement signed between Turkey and European Economic Community in 1963 formed the basis of relationships with European countries. Agreement on Customs Union, signed in 1996, is the turning point of relationships. The relationships of EU – Turkey, in the summit held in Helsinki in December 10 -12, 1999, together we with the acceptance of candidateship of Turkey, was fully built in the perspective of full membership. The packages of Adaptation Law, Turkey Advancement Reports, National Programs that were prepared, and the decisions made in the EU summits got Turkey approached to Europe one step more. In accordance with the decision made in intergovernmental conference held on the date of October 3, 2005, AB started the negotiations on the full membership with Turkey.

Key Words: Custom Union, Turkey, EU

Jel Code: A1 ,F15

GİRİŞ

20. yüzyıl, milyonlarca insanın hayatını kaybettiği iki dünya savaşıyla ve şahit olunan gelişmelerle, yeni milenyuma geçerken insanlık tarihinin önemli dönüm noktalarının yaşandığı bir dönemdir. Özellikle II. Dünya Savaşı'ndan sonra insanoğlunun güvenlik ve refah kaygıları belirgin bir şekilde artmıştır. Öncelikle güvenliklerini garantiye almak için girişimde bulunan ülkeler, daha sonra iktisadi yapılaşma içinde belli çalışmalara başlamışlardır. Bunlara paralel olarak, dünya ekonomisinde hızlı ve önemli değişimler yaşanmıştır. Dünya ticaretini serbestleştirme çabaları II. Dünya Savaşı'ndan sonra hız kazanmış ve iki farklı şekilde kendini göstermiştir. Birincisi; GATT (Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşması) ekseninde tarife oranlarının bütün üye ülkelerde indirilmesi, ikincisi ise, birtakım ülkeler arasında oluşturulan ekonomik entegrasyonlardır. Ülkelerin ekonomik entegrasyonlar kurarak aralarındaki ticareti serbestleştirme çabaları “bölgesel yaklaşım” olarak ele alınmaktadır (Dura ve Atik, 2000: 5).

Avrupa, II. Dünya Savaşı'nın olumsuz etkilerinden hızla sıyrılmış, AB'ni kurmuştur. Avrupa Birliği'nin kurulmasıyla, Avrupa

yeni bir boyut kazanmıştır. Üyeler arasında uygulanan GB (Gümrük Birliği)'nin de etkisiyle ekonomik yönden güçlenen AB, yeni açılımlara girmiştir. Genişleme yönünde önemli adımlar atmıştır (Uyar, 2007). Türkiye'nin Avrupalı olma özlemi Tanzimat'tan günümüze kadar süregelen bir olgudur. Batılılaşmayı, Osmanlı İmparatorluğu'nun bir mirası olarak devralan Türkiye, Batı'ya karşı, batı yanlısı bir dış politika izlemiştir. (Koç, 2004: 69) Özellikle II. Dünya Savaşı'ndan sonra Sovyet tehdidi karşısında Türkiye'nin tarafsızlık politikası yerini Avrupa'ya yakınlaşma siyasetine bırakmıştır. Bu sebeple 1948'de OECD (Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Örgütü) , 1949'da Avrupa Konseyi ve 1952'de NATO (Kuzey Atlantik İttifakı) üyesi olmuştur (Emek, 2005: 101). AB'nin Batı ittifakının önemli bir kuruluşu ve onu ekonomik yönden güçlendiren bir uzantısı olarak ortaya çıkmasıyla, Türkiye Batı ittifakının diğer kuruluşlarının üyesi olmaya nasıl yöneldiyse, AB'nin de bir parçası olmaya, o şekilde yönelmiştir (Eralp, 1997: 86). Fakat NATO, OECD, BAB (Batı Avrupa Birliği) gibi birçok Batı ittifakı kuruluşunun üyesi olmakta zorlanmayan Türkiye'nin AB ile ilişkileri çok zorlu bir şekilde yol almaktadır (Eralp, 1997: 86). GB Antlaşması'ndan sonra artık Türkiye'nin AB'ye girmesinin kaçınılmaz olduğu bilinen bir gerçektir. Fakat GB'den sonra, Türkiye'nin AB'ye üye olma sürecinde, AB tarafından herhangi bir destek görmemesi Türk Kamuoyunda ciddi sıkıntılara neden olmuştur. Aralık 1997'deki Lüksemburg Zirvesi'nde Türkiye'nin adının bile geçmemesi, GB'ne de dahil olan ülkemizin AB Serüvenindeki en zorlu günleri olarak bilinmektedir. 1999'daki Kopenhag Zirvesi'nde Türkiye'nin adaylığı teyit edilmiştir.

Çalışmanın ilk bölümü'nde AB'nin kısa tarihçesine yer verilmiştir. İkinci bölümde Türkiye'nin AB'ye üyelik başvurusu ve Gümrük Birliği antlaşması üzerinde durulmuştur. Üçüncü bölümde, Lüksemburg Zirvesi'nden Nice Zirvesi'ne kadar olan olaylar detaylı bir şekilde ele alınmıştır. Çalışmanın dördüncü bölümünde, Nice Zirvesi'nden Kopenhag Zirvesi'ne kadar Türkiye-AB İlişkileri'nde yaşanan gelişmeler incelenmiştir. Beşinci bölümü'nde Kopenhag Zirvesi'nden Brüksel Zirvesi'ne, Türkiye-AB İlişkileri, Uyum Yasası Paketleri ele alınmıştır. Altıncı Bölümü'nde, Brüksel Zirvesi, Müzakere Süreci üzerinde durulmuştur.

1. AB'NİN KISA TARİHÇESİ

Avrupa bütünleşmesi hareketinin tarihsel boyutu Haçlı Seferlerine, Rönesans ve Reform hareketlerine kadar uzanmaktadır. Ancak bunun gerçekleşmesi II. Dünya Savaşı'ndan sonra mümkün olmuştur. Pek çok savaşa sahne olan Avrupa, II.Dünya Savaşının ardından, yeni savaşların, olmaması için girişimlerde bulunmaya başlamıştır. Avrupa'nın asıl amacı, ekonomik, sosyal, kültürel bir yapı oluşturmak ve bu bağlamda, dünyada ses getiren bir öncü topluluk olma yolunda ilerlemektir. 18 Nisan 1951 tarihinde (Almanya, Fransa, İtalya, Belçika, Hollanda ve Lüksemburg arasında) Paris'te AKÇT'nı kuran Paris Antlaşması imzalanmıştır. Antlaşma 50 yıllığına yapılmış ve 23 Temmuz 2002 tarihinde son bulmuştur (Karluk, 2005: 9). Daha sonra ekonomik entegrasyon üzerinde yoğunlaşan üyeler 25 Mart 1957'de Roma Antlaşmasını imzalayarak AET(Avrupa Ekonomik Topluluğu)'nu kurmuşlardır. Antlaşma,1 Ocak 1958'de yürürlüğe girmiştir (Dura Ve Atik, 2000: 27).

AET'nin görevi, bir ortak pazarın kurulması ve üye devletlerin ekonomi politikalarının zamanla yaklaştırılması yoluyla Topluluğun tümü içinde ekonomik etkinliklerin uyumlu olarak gelişmesini oluşturmak, sürekli ve dengeli bir şekilde yayılmak, istikrarı arttırmak, hayat seviyesini hızla yükseltmek ve üye devletler arasında daha sıkı bir işbirliği sağlamaktır (Karluk, 2005: 56). Roma Antlaşması'nın temel amacıda, üye devletler arasındaki gümrük vergilerinin ve miktar kısıtlamalarının kaldırılması ve üçüncü ülkelere karşı ortak bir gümrük tarifesinin kabul edilmesi şeklindedir (Karluk, 2005: 56). AET'ye 1973'te Danimarka, İrlanda ve İngiltere, (Karluk, 2005:56) 1981'de Yunanistan, (Bozkurt, vd., 2004: 49) 1986'da Portekiz ve İspanya (Bozkurt, vd., 2004: 49) 1995'te Avusturya, Finlandiya ve İsveç (Delegation Of the European Union To Turkey, 2006) 2004'te Kıbrıs, Çek Cumhuriyeti, Estonya, Macaristan, Letonya, Litvanya, Malta, Polonya, Slovakya ve Slovenya (AB bakanlığı, 2006) ile 1 Ocak 2007'de de Bulgaristan ve Romanya (Erdinç, 2007),1 Temmuz 2013'de Hırvatistan katılmıştır. 28 üyesiyle AB yeryüzündeki en büyük ekonomik entegrasyona dönüştürmüştür.

2. TÜRKİYE'NİN AB'YE ÜYELİK BAŞVURUSU VE GÜMRÜK BİRLİĞİ ANTLAŞMASI

Altı Batı Avrupa ülkesinin aralarında imzaladıkları Roma Antlaşması'nın 1958 yılında yürürlüğe girmesinden sonra, 15 Temmuz 1959 tarihinde Yunanistan, ardından da Türkiye 31 Temmuz 1959'da Topluluğa girmek için müracaat etmiştir. Türkiye'nin bu talebi kalkınma düzeyinin tam üyeliğin gereklerini yerine getirmeye yeterli olmadığı gerekçesiyle kabul edilmemiş, fakat tam üyelik koşulları gerçekleşinceye kadar geçerli olacak bir ortaklık anlaşması imzalanması kararlaştırılmıştır. O dönemlerde, Türkiye'nin AET'ye girme isteğinin iki nedeni vardır. Birincisi, Türkiye, Batı Avrupa'da oluşan ekonomik ve siyasi birliğin içinde yer almak istemektedir. İkincisi, Türkiye, Toplulukta uygulanan GB'nin Yunanistan'a sağlayacağı avantajları bilmektedir. Bu avantajlardan yararlanmak istemektedir. Diğer taraftan Türkiye'nin AET'ye üye olması sonucu, üçüncü ülkeler karşısında Topluluk pazarında oluşacak bir takım kolaylıklardan yararlanabilecek, tarım ve sanayi alanlarında da hızlı bir gelişme sağlayabilecek ve ülke kalkınması için yararlı sonuçlar elde edebilecektir (Kaçar, 1998:123). Türkiye'nin Topluluğa tam üye olmasını sağlayacak olan Ankara Antlaşması 12 Eylül 1963 yılında Ankara'da imzalanmış ve 1 Aralık 1964'te yürürlüğe girmiştir. Ankara Antlaşması'nın 1 Aralık 1964 tarihinde yürürlüğe girmesi ile başlayan ve 1 Ocak 1973 tarihine kadar devam eden hazırlık döneminde Türkiye, kendi ekonomisiyle Topluluk ekonomisi arasındaki farkı azaltmak için, tek taraflı ödünler vermek zorunda bırakılmıştır (Karluk, 1990: 213). Bu dönemin amacı aslında Türk ekonomisini güçlendirmek ve GB geçiş dönemine hazır duruma getirmektir (Bulaç, 2001: 42). Geçiş dönemi, Ankara Antlaşmasına göre; 22 yıl olarak kararlaştırılmış (Md. 61) ve GB'nin en geç 1995'te başlaması düşünülmüştür. Geçiş dönemi; 23 Kasım 1970'te Katma Protokolün imzalanmasıyla başlamıştır. 1980 sonrasında Ankara ve Brüksel arasında ilk temas 16 Eylül 1986'da Türkiye-AET Ortaklık Konseyi'nin toplanması ile olmuştur. Bu toplantıdan sonra 14 Nisan 1987'de Türkiye tam üyelik başvurusunda bulunmuştur (Emek, 105: 2005). Türkiye ekonomisinin 1980'den bu yana kaydettiği gelişme olumlu karşılansa da tarım ve sanayi alanındaki farklılıklar, makro-ekonomik dengesizlikler, sanayinin yüksek ölçüde korunması, sosyal güvenlik düzeyinin

düşüklüğü nedeniyle Türkiye'nin başvurusu askıya alınmıştır Kaçar, 1998: 125). Türkiye'nin başvurusunun kabul edilemeyişinin bir diğer sebebi o dönemlerde Topluluğun genişlemeden daha çok derinleşme yönünde isteğinin belirginleşmesi olmuştur (Çemrek, 2006: 57). Yunanistan, Portekiz ve İspanya'nın AT'na üyeliklerinin gerçekleşmesiyle Topluluğun karar alma mekanizması yavaşlarken Topluluk, aynı dönemde yeni üyelerin ekonomik düzeylerinin uyumlaştırılması ve Japonya ile Amerika Birleşik Devletleri karşısında kaybettiği rekabet gücünü tekrar kazanmanın yollarını aramaya koyulmuştur (Çemrek, 2006: 57). Türkiye'nin tam üyelik başvurusu Avrupa kamuoyunda tepkilere neden olmuştur. En sert tepkiyi veren Yunanistan hükümeti, Türkiye'nin üye olmaması için gerekli müdahaleleri yapacağını belirtmiştir. Fakat Türkiye'nin kamuoyunda tam üyelik başvurusu olumlu karşılanmıştır (Oran,2004,97). Avrupa Parlamentosu'nun 23 Kasım 1995 tarihinde 1/95 sayılı Ortaklık Konseyi Kararı'nı onaylamasından sonra Türkiye, 1 Ocak 1996'dan başlayarak sanayi ürünlerinde AB'ye karşı uygulamakta olduğu Ortak Gümrük Tarifesi'ni uygulamaya koymuştur (Demirel, 2002: 63).

3. LÜKSEMBURG ZİRVESİ'NDEN NİCE ZİRVESİ'NE KADAR OLAN AB- TÜRKİYE İLİŞKİLERİ

3.1. Gündem 2000

Gündem 2000, AB Komisyonu tarafından 15 Temmuz 1997 yılında kabul edilen bir belgedir. Komisyon, bu belgeyi AB Konseyi tarafından kendisine yöneltilen AB'nin genişlemeci ortak politikalarının reformu, 31 Aralık 1999 tarihinden sonra AB'nin mali çerçevesinin nasıl olması gerektiği sorularına yanıt olarak hazırlamıştır (İKV, 2007). 15 Temmuz 1997'de Amsterdam Zirvesi'nde kabul edilen Amsterdam Anlaşması ile AB'nin yeni genişleme stratejisi yönünde bir karar alınmış aynı zirvede Avrupa Komisyonu, 21. yüzyılda AB'nin gündeminde bulunacak bütün sorunları ele alan ve genişleme ile ilgili bir belge olan Gündem 2000'i kabul etmiştir. AB'nin 21. yüzyıldaki gelişim çerçevesini çizen Gündem 2000'de, AB'nin öngördüğü genişleme ile bağlantılı olarak kalkınma düzeyleri birbirinden farklı ülkelerin yeni üyeler olarak AB içinde yer alması olasılığının, ekonomik ve toplumsal uyum ve dayanışma hedeflerini her zamankinden daha önemli hale getirdiği vurgulanmaktadır. İstihdamın artırılması, sürdürülebilir kalkınmanın ve rekabete dayalı gelişmenin sağlanması Gündem 2000'de uyum

politikasının ana eksenleri olarak belirlenmiştir. Gündem 2000 belgesinde Türkiye genişleme sürecinde yerini almıştır. Fakat Türkiye ne katılım müzakereleri açılacak ülkeler arasında, ne de katılım öncesi dahil ülkeler kapsamına alınmamıştır. Türkiye, Avrupa Komisyonunun “Gündem 2000” ile aynı zamanda açıkladığı ve Türkiye ile ilişkilerin güçlendirilmesini hedef alan “Bildirim” çerçevesinde ele alınmış olup, yalnızca ilişkilerin GB ötesine geçecek şekilde geliştirilmesi önerilmiştir (DPT, 2007). Bu belgede ülkemiz ile ilgili olarak GB ’nin işlediği ve AB ile ülkemiz arasında ilişkilerin geliştirilmesi için sağlam bir dayanak teşkil ettiği, ancak siyasi durumun mali işbirliği ile siyasal diyalogun 6 Mart 1995’te kararlaştırıldığı şekilde sürdürülmesine imkan vermediği, GB’nin uygulamasının ülkemizin birçok alanda AB müktesebatını başarıyla üstlenebileceğini gösterdiğini, buna karşılık ekonomimizin makro ekonomik istikrarsızlık durumundan kurtulamadığı belirtilmiştir. Siyasi konularda insan hakları ve güneydoğu sorunu ile ilgili bilinen görüşler tekrar edilmiş ve bu soruna askeri değil, siyasi bir çözüm bulunması gerektiği önerilmiştir (AB Bakanlığı, 2007). Gündem 2000’de Türkiye’ye yönelik yapılan değerlendirmeler, aslında Avrupa Komisyonunun 1989’da görüş raporunda çok farklı bir nitelik teşkil etmemektedir. Geçen süre içinde tam üyelik Türkiye’nin tek hedefi olarak kalırken, AB, Türkiye’yi sorunlu ve stratejik bir bölgede önemli ve iyi ilişkiler kurulması ve sürdürülmesi gereken bir ortak olarak görme eğilimini sürdürmüştür. Türkiye Gündem 2000’in açıklamasını takip eden aylarda, AB’nin belgede ifade edilen pozisyonunu değiştirmesi için yoğun bir çaba içine de girmiştir. Bu bağlamda, Türkiye öncelikle Brüksel’e Kıbrıs ile müzakerelere başlanmasının adadaki sorunun çözümünü olumsuz etkileyeceği mesajını vermiştir (Yiğit, 2006, 106). Gündem 2000 belgesinde Türkiye’ye tam üyelik verme niyetinde olmadıklarını, ilişkilerin GB çerçevesinde yürütülmesi gibi bir yaklaşımı benimsediklerini çeşitli platformlarda dile getirmişlerdir.

3.2. Lüksemburg Zirvesi

Lüksemburg Zirve toplantısı, 12-13 Aralık 1997’de AB’ye üye ülkelerin devlet ve hükümet başkanları tarafından yapılmıştır (Luxembourg European Council, 2008). 1997 Aralık ayında gerçekleştirilen Lüksemburg Zirvesi’nde Komisyon’un görüşleri doğrultusunda aday ülkeler arasında müzakerelere hazır olup olmadıklarına göre bir sınıflandırmaya gidilmiştir. Lüksemburg Zirvesi’nde

Türkiye'nin beklentilerinin büyük bir kısmı gerçekleşmemiştir. Fakat Konsey, Türkiye'yi üyeliğe hazırlamak için her alanda AB'ye yakınlığa bir strateji tanımlamanın önemli olduğunu düşünmektedir.

Bu strateji (Birand, 2000: 512):

- Ankara Anlaşması potansiyelinin geliştirilmesi,
- Gümrük Birliği'nin derinleştirilmesi,
- Mali işbirliğinin uygulamaya konulması,
- Mevzuatın yakınlştırılması ve Birlik
- müktesebatının ele alınması,
- 19. ve 21. paragraflarda öngörülen çeşitli programlara ve kurumlara katılımın durumu bazında kararlaştırılmasını içermektedir

Türkiye'nin AB'ye üyelik hedefi doğrultusunda, katılım öncesi strateji olarak nitelendirilebilecek bir işbirliği programının geliştirileceği dile getirilmiş ve Türkiye Avrupa Konferansı'na davet edilmiştir. Fakat Türkiye'nin diğer on bir aday ülke ile birlikte değerlendirilmeyerek AB tarafından ayrımcı bir yaklaşımın benimsenmesi, Konferansın genişleme süreci ile bağlantısının kesilerek Türkiye açısından öngörülen kapsam ve nitelikten uzaklaşmış olması, Türkiye için diğer aday ülkelerden farklı "özel siyasi koşullar" öne sürülmesi ilişkilerin tıkanmasına neden olmuştur (DPT, 2007).

3.3. Cardiff Zirvesi

Türkiye'de AB'nin Lüksemburg Zirvesi'nde aldığı "Türkiye'yi genişleme sürecinin dışında bırakma" kararının İngiltere'nin dönem başkanlığı süresinde yumuşayacağı, 6 ay sonra yapılacak Cardiff Zirvesi'nde bu durumun değişeceği beklentisi içine girilmiştir. Türk hükümeti bu kararın "Türkiye'yi açık ve net bir şekilde on ikinci aday" olarak deklare edecek şekilde düzeltilmesini, Türkiye'nin tam üyeliğinin gerçekleşmesi için kesin bir program ve takvim belirlemesini istemiş ve bunlar gerçekleşene kadar AB ile mevcut siyasi ilişkileri belli alanlarda dondurma stratejisi izlemiştir. Hükümet genel olarak ödünsüz bir politikayı tercih etmiş ve bu defa AB, ilişkilerin normalleştirilmesi için gayret gösteren taraf olmuştur (Oktay, 1999: 23). 15-16 Haziran 1998'deki Cardiff Zirvesi'nde, Türkiye'ye, Başkanlık bildirisinin genişlemeye ilişkin bölümünde yer verilirken, Cardiff'te ayrıca AB Komisyonu tarafından hazırlanan Türkiye için Avrupa Stratejisi onaylanmıştır. AB Komisyonunun bu stratejinin yanı sıra Türkiye için bir

de ilerleme raporu hazırlaması karara bağlanmıştır. Cardiff sonuç belgesinde Türkiye'nin "üyelik için ehil" olduğu ifadesinden vazgeçilerek, bunun yerine Türkiye için "üyelik adayı" tanımlaması getirilmiştir.

3.4. Viyana Zirvesi ve Köln Zirvesi

12-13 Aralık 1998 Viyana Zirvesi'ne Türkiye çağrılmamıştır. Fransa, Hollanda ve Almanya'nın çaba göstermesine rağmen Yunanistan faktörü sebebiyle oybirliği sağlanamadığından da Türkiye'nin resmi bir belge ile aday olarak gösterilmediği beyan edilmiştir. Türkiye AB Zirvesi'nden sonra yapılan Avrupa Konferansı'na 11 + 1 formülü ile katılımcı olarak çağrılmıştır. Ve bu konferansta da Türkiye'nin AB üyeliğine adaylığı ile ilgili bir sonuç çıkmamıştır (Oktay, 1998: 31).

3-4 Haziran 1999'da gerçekleşen Köln Zirvesi'nde, AB dış ve güvenlik politikalarını öne alacağını belirtmiştir. Bu arada Türkiye de hem AB'den beklentiler iyice azaldığı için hem de yaklaşan parlamento ve yerel seçimler nedeniyle Köln Zirvesi Türkiye'nin ilgisini çekmemiştir (Oktay, 1998 :34). Bununla birlikte, Köln Zirvesinde Almanya tarafından hazırlanan ve Türkiye'nin beklentilerini karşılayabilecek nitelikteki taslak metin, İngiltere ve Fransa'nın desteğine rağmen, Yunanistan'ın ve diğer bazı üye ülkelerin olumsuz tutumları neticesinde kabul edilmemiştir (AB Bakanlığı, 2007). Lüksemburg Zirvesi'nden Köln Zirvesi'ne kadar geçen zamanda Türkiye, AB'ye tam üyeliği konusunda hayal kırıklığına uğramıştır. AB'nin Türkiye'ye uygulamak istediği "ne içimizde ne dışımızdasınız" politikası yüzünden Türkiye'nin AB'ye girme isteği kalmamıştır. Bu süre zarfında AB'nin Mart 1998'de Güney Kıbrıs Rum Kesimi ile tam üyelik müzakerelerinin başlamış olması Türkiye'nin AB ilişkilerine büyük darbe vurmuştur. 17 Ağustos 1999'da yaşanan İzmit depremi sonrasında AB-Türkiye ilişkileri yeniden canlanmaya başlamıştır (Oktay, 1998: 63).

3.5. Helsinki'ye Doğru

Türkiye'ye 1997'de Lüksemburg Zirvesi'nde kapılarını kapayan Avrupa, Helsinki 1999'da kapılarını yeniden aralayıp aralamayacağı temel sorun olmuştur. Türkiye'nin gündem maddesinin ilk sıralarında yer alan bu konu, hem dünya basınında hem de Türkiye gündeminde büyük bir heyecan ve merak uyandırmıştır. Bir yıldan fazla süren AB-Türkiye sessizliği 1999 yılı ortalarından itibaren yeniden canlanmaya başlamıştır. Devlet Güvenlik Mahkemelerinin askeri üyelerden arındırılması ve 1999'da Bülent Ecevit başbakanlığındaki DSP-MHP-ANAP koalisyonunu AB ülkeleri tarafından alkışlanan ilk icraatı olmuştur (Yetkin, 2002: 23). Türkiye'nin tam üyeliği konusunu gündeme almayan AB'nin, Helsinki Zirvesi'nde yumuşamasının sebebi Türkiye'nin AB açısından jeopolitik konumunun önemini daha fazla fark etmesi olarak yorumlanmıştır. Helsinki Zirvesi Türkiye AB ilişkilerinde bir dönüm noktası olma özelliği kazanmıştır. Türkiye'nin Kafkasya, Orta Asya ve Balkanlarla olan yakın bağı, bu bölgelere özel ilgi duyan AB'yi Türkiye politikasını yumuşatmaya itmiştir (Demirel, 2002: 57).

10-11 Aralık 1999 tarihlerinde Helsinki'de yapılan AB Devlet ve Hükümet Başkanları Zirvesi'nde tam üyeliğe adaylığımızın tesciliyle birlikte AB ile ilişkilerimiz de yeni bir döneme girilmiştir (TC.Dış İşleri Bakanlığı, 2007). Zirvede; AB'nin genişlemesine yönelik hazırlıklar, Avrupa Ortak Güvenlik ve Savunma Politikası , sürdürülebilir ekonomik büyüme, kamu sağlığı ve organize suçlarla savaş gibi sosyal konular ve AB'nin dış ilişkileri gündemdeki yerini almıştır(DTM, 2002: 245). Helsinki Zirvesi'nde Türkiye'nin adaylık sürecinde bir sorun çıkmaz ve müzakerelerin tarafları tatmin edecek şekilde gelişmesi, Türkiye'nin aday ülke statüsü, bu zirvede on beş üye devlet tarafından karara bağlanması öngörülmüştür (Aktar, 2001: 19). Bu süre içerisinde AB diğer aday ülkelere uyguladıkları, Kopenhag Kriterlerini Türkiye'ye de uygulamayı kararlaştırmışlardır. Bu kriterler şu şekildedir (Aktar, 2001: 19):

- Aday ülkenin, demokrasi, hukukun üstünlüğü insan hakları, azınlıkların korunması ve kabul görmesini teminat altına alan kurumları istikrara kavuşturmuş olmasını ister,
- Aday ülkede işleyen bir piyasa ekonomisinin ve AB içindeki rekabet baskısı ve piyasa güçleri ile baş etme kapasitesinin mevcut olmasını ister,
- Adayın, siyasi, iktisadi ve parasal birliklerin amaçlarını kabullenmesi de dahil olmak üzere üyeliğin getireceği yükümlülüklerin altından kalkabileceğini varsayar.

AB geliştirdiği bir planla, 10-11 Aralık 1999 Helsinki Zirvesi'nde Türkiye'yi taviz yoluna sokmuştur. Türkiye'ye Kıbrıs ve Ege şartlarını ihtiva eden bir belge ile adaylık teklif edilmiştir. AB Komisyonu Türkiye'nin adaylığının tescil edilmesi gerektiği kararına varmış ve 10 Aralık 1999 tarihinde yayınlanan Helsinki Zirvesinde, 36 yıllık uzun bir süreden sonra bir dönüm noktasına ulaşılarak, Türkiye'ye tam üyeliğe giden yolda diğer (12) aday ülke ile eşit koşullarda adaylık statüsü tanınmıştır. Helsinki'de ayrıca; altı ülke (Macaristan, Çek Cumhuriyeti, Polonya, Estonya, Slovenya ve Kıbrıs) ile sürdürülmekte olan üyelik müzakerelerine devam edilmesine ve ilave olarak diğer altı ülke (Litvanya, Letonya, Romanya, Bulgaristan, Slovakya ve Malta) ile üyelik müzakerelerine Şubat 2000'de başlanmasına karar verilmiştir. Üyelik müzakerelerini tamamlayan ülkeler 2002 sonundan itibaren AB'ne alınmaya başlanacaklardır. AB 2002'ye kadar iç düzenlemelerini yaparak daha önce kriterleri karşılayan olsa bile tam üyeliğe kabul etmeme kararı almıştır (Sandıklı, 2001: 238-239). Helsinki Zirvesi Başkanlık Sonuç Belgesine göre Türkiye Aralık 1999'da Helsinki'de yapılan oybirliği ile AB'ye aday ülke olarak kabul edilmiştir. Helsinki Zirvesi kararlarına göre Türkiye'nin diğer aday ülkeler gibi, AB'nin katılım öncesi stratejisinden yararlanması öngörülmüştür. Türkiye topluluk programları ajansları ile aday ülkeler ile birlik arasında katılım süreci çerçevesinde yapılan toplantılara katılma imkanına sahip olmuştur (Helsinki zirvesi Başkanlık Sonuç Belgesi, 2007). Helsinki kararından sonra 2000 yılında Türkiye ile tarama sürecine geçilmesi gerekmektedir. Bu amaçla 11 Nisan 2000'de Türkiye AB Ortaklık Konseyi toplanmıştır. Toplantıda 31 başlıktan oluşan AB mevzuatının analitik incelenmesi için sekiz alt

komisyon oluşturulması karara bağlanmıştır (Somuncuoğlu, 2002: 66-67).

3.7. Katılım Ortaklığı Belgesi 2001 ve Nice Zirvesi ve Türkiye İle İlgili Alınan Kararlar

Türkiye'nin, Helsinki Zirvesi'nde diğer aday ülkelerle eşit şartlarda aday ülke ilan edilmesinin ardından, Avrupa Komisyonu tarafından oluşturulan ve AB Konseyince onaylanan Türkiye'nin Kopenhag Kriterlerine uyum için yapması gerekenleri, ve bunun için gerekli mali yardımları ile üyelik için gerekli kısa ve orta vadeli öncelikleri içeren Katılım Ortaklığı Belgesi, 24 Mart 2001 tarihinde Avrupa Toplulukları Resmi Gazetesinde yayımlanmıştır (DPT, 2007). Katılım Ortaklığı, genişletilmiş katılım öncesi stratejisinin temel unsurlarından biridir. Katılım ortaklıkları, Kopenhag ekonomik ve siyasi kriterlerinin yerine getirilmesi ve özellikle topluluk müktesebatının üstlenilmesine yönelik üyelik hazırlıkları kapsamında öncelikleri belirleyen ve topluluk yardım araçlarını her bir ülke için tek bir başlık altında ele almaktadır (DTM, 2002: 273). Her ülkenin Katılım Ortaklığı Belgesi'nde kısa ve orta vadeli öncelikler bulunmaktadır. Katılım Ortaklığı Belgesi, öncelikleri ayarlamak ve kullanılabilir tüm-ön-katılım yardımını kapsamak üzere düzenli olarak güncellenmektedir (DTM, 2002: 273). Türkiye'nin Katılım Ortaklığı, 8 Mart 2001'de AB tarafından resmen kabul edilmiştir, Aralık 1999 Helsinki Zirvesi'nden itibaren Türkiye için uygulanmakta olan katılım öncesi strateji de önemli bir aşamaya girmiştir. Katılım Ortaklığı ile, Türkiye'nin, AB'ye tam üyelik kriterlerinin nasıl yerine getirileceğini gösteren bir "yol haritası" oluşturulmuştur. Burada Türkiye'nin yapması gereken siyasi ve ekonomik reformlarla diğer uyum etkinlikleri konusundaki çalışmalar gündeme getirilmiştir (Canbolat, 2006: 209). Böylece AB ve Türkiye, mevcut forumlarda ilgili uzmanlarca incelenecek olan sektörel konular üzerinde odaklanarak, müktesebatın aktarılması, uygulanması ve icrasıyla ilgili gereklilikler üzerinde daha ayrıntılı bir diyalog içine gireceklerdir. Türk yetkililer müktesebatın spesifik kısımları hakkında ilave ve daha ayrıntılı bilgi alırken, AB uzmanları, Türkiye'nde hazırlanmakta olan mevzuat tasarılarını gözden geçirmesini öngörülmüştür (Aktar, 2002: 196).

7-9 Aralık 2000 tarihlerinde gerçekleştirilen Avrupa Konseyi Zirve toplantısında Temel Haklar Şartı, genişleme, Avrupa Ortak

Güvenlik ve Savunma Politikası, ekonomik ve sosyal Avrupa için yeni atılım, vatandaşlar Avrupası, dış ilişkiler konuları ele alınmıştır (DTM,2002 251). Zirvede, AB'nin genişlemesi ile ilgili olarak gerekli hukuki zemin hazırlanmış, nitelikli çoğunluk oylama sisteminin kapsamı önemli oranlarda oluşturulmuştur. Fakat Türkiye yeniden oluşturulan kurumsal yapıya katılım müzakerelerine başlayamadığı gerekçesiyle dahil edilmemiştir (Yücel, 2003: 120). Yani Helsinki Zirvesi'nden bir yıl sonra Aralık 2000 Nice Zirvesi'nde Türkiye, yine aday listesinde yerini alamamıştır (İnan, t.y.:49).

4. NİCE ZİRVESİ'NDEN KOPENHAG ZİRVESİ'NE KADAR OLAN AB-TÜRKİYE

4.1. Ulusal Programlar ve Türkiye'nin Ulusal Programı

Ulusal Programlar, aday ülkeler için hazırlanan Katılım Ortaklığı Belgesi içerisinde yer alan kısa ve orta vadeli önceliklerin yerine getirilmesi için ülkelerin anayasa ve kanunlarında yapılması gereken değişiklikleri ve bu amaçla yeni yasal düzenlemelerin yürürlüğe konulması için nasıl bir yol izleyeceklerini belirten belgelerdir (Çapan ve Sarı, 2002: 31). Türkiye'nin Ulusal Programı, Katılım ortaklığı belgesi ile büyük ölçüde paralellik taşımakla birlikte bire bir örtüşmemektedir. Katılım Ortaklığı, aday ülkeler hakkında hazırlanan yıllık ilerleme raporları göz önüne alınarak hazırlanmıştır. İlerleme raporları, aday ülkenin üyelik müzakerelerine başlayabilmesi için önkoşul olan Kopenhag Kriterlerine uyumlarını ve eksikliklerini değerlendiren raporlardır. Bu doğrultuda hazırlanan Katılım Ortaklığı, her ülkenin kendine özgü ihtiyacı olan reformlar doğrultusunda hazırlanmaktadır (Yiğit, 2006: 132). TBMM tarafından 19 Mart 2001'de onaylanan Ulusal Program, AB müktesebatına ilişkin siyasi, ekonomik, kültürel ve sosyal konularda yapılacak yasal düzenlemeleri ve bunların hangi kapsamda, nasıl bir zaman içerisinde gerçekleştirileceğini ortaya koymaktadır. Türkiye, Siyasi Kriterler çerçevesinde aşağıdaki konularda yasal düzenleme vaadinde bulunmuştur (Canbolat, 2006: 210):

- Düşünce ve ifade özgürlüğü,
- Dernek kurma özgürlüğü, barışçı toplantı hakkı ve sivil toplum,
- İşkenceyle mücadele,
- İnsan hakları ihlalleri sonuçlarının düzeltilmesi imkânlarının güçlendirilmesi,
- Devlet memurları ve kamu görevlilerinin insan hakları konusunda eğitimleri,
- DGM'ler de dahil olmak üzere, yargının işlevselliği ve verimliliği,
- Tüm vatandaşların ekonomik, sosyal ve kültürel imkânlarının artırılması amacıyla bölgesel dengesizliklerin azaltılması,
- Tüm bireylerin herhangi bir ayırım yapılmaksızın ve dil, ırk, renk, cinsiyet, siyasî görüş, felsefi inanç veya dinine bakılmaksızın tüm İnsan Hakları ve Temel Özgürlüklerinden tam olarak yararlandırılması,
- İdam cezasının kaldırılması;
- Anayasa'nın ve ilgili diğer yasaların AB Müktesebatına uyumu;
- BM Uluslararası Medenî ve Siyasî Haklar Sözleşmesi ile İhtiyari Ek Protokolü ve BM Uluslararası Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Sözleşmesi'ne uyumu

Ulusal Program Türkiye'nin esasen benimsemiş olduğu insan hakları ve hukukun üstünlüğüne dayalı çoğulcu ve katılımcı demokratik yapının daha da geliştirilmesi ve güçlendirilmesi, Kopenhag ekonomik kriterlerine bir an önce uyumu sağlayacak nitelikteki ek programımızın daha etkin bir biçimde uygulanması ve her alanda AB üyesi ülkelerin ulaştığı ölçütlere Türkiye'nin de süratle ayak uydurması hedeflerine yöneliktir. Ulusal Program, Türkiye'nin siyasi, ek, sosyal ve kurumsal yapısında reform niteliğindeki değişiklikleri vurgulamaktadır (Sandıklı, 2001: 251-252).

4.2. 2001 Yılı Türkiye İlerleme Raporu

Avrupa Komisyonu, Türkiye için 1998 yılından başlayarak her yıl bir ilerleme raporu yayımlamıştır. Bu raporlar ile Komisyon son bir yıl içinde gerçekleşen uygulamaları yapılması taahhüt edilen unsurların

yerine getirilip getirilmediğini ve üyelik sürecinde Türkiye'nin aldığı yolu ele almaktadır (Karabacak, 2004: 15).2001 İlerleme Raporunda Türk hükümetinin ekonomik kriz karşısındaki tavır ve önlemlerinden övgü ile söz edilmektedir. Türkiye'nin durumu şu şekilde özetlenmiştir (Çerçi, 2002: 203):

1. Ulusal Program: Beklentilerden çok uzak AB'ye uyum için istek yok.
2. Siyaset: Anayasa değişikliği önemli bir gelişme, siyasi adımlar yeterli değil.
3. Ekonomi: Ümit verici reformlar yapıldı ancak yapılması gerekenler var.

2001 yılı Strateji Belgesinde ; Türkiye dışındaki tüm aday ülkelerin siyasi kriterleri karşıladığı, 2002 yılında açıklanacak olan rapor'da, Komisyonun hangi aday ülkelerin üyeliğe hazır olduklarını belirtilecek, ilk genişlemenin 2004 yılında gerçekleşmesinin hedeflendiği vurgulanmaktadır. 2004 yılında AB'ne katılmayan ülkeler için, bu ülkelerin katılım koşullarını yerine getirene kadar ilerleme raporlarının sürdürüleceği belirtilmektedir. Strateji Belgesinde ayrıca AB'nin katılım için yeni koşullar oluşturmayacağı ve aday ülkelerin idari kapasitelerinin güçlendirilmesi için ek mali kaynaklar sağlayacağına da yer verilmektedir (TİSK, 2008).

2001 İlerleme Raporu'nda, sektörün serbest bir yapıya kavuşturulması için gerekli bazı düzenlemelerin yapıldığı ve bunların bir kısmının ekonomik reform programı sonucunda oluşturulduğuna değinilerek, yasal zeminin oluştuğu ve serbestleşmeye geçilmesi için 1 Ocak 2004 tarihini beklemenin gerekmeyebileceği belirtilmektedir. Düzenleyici çerçevenin AB müktesebatıyla uyumlu olması için bazı adımların atıldığı, fakat özellikle numaralandırma, ara bağlantı, evrensel hizmet ve veri gizliliğinin korunması konusunda daha çok çaba gösterilmesi gerektiği ifade edilmekte ve tarifelerin maliyet esaslı olması, Türk Telekom'un maliyet muhasebesi çalışmalarına başlaması ve bunun sonucunda tarifelerin yeniden dengelenmesi gereği üzerinde durulmaktadır (Bilgi Teknolojileri ve İletişim Kurumu, 2008).

4.3. Leaken ve Sevilla Zirveleri

14-15 Aralık 2001'de Leaken'de gerçekleştirilen Avrupa Konseyi Zirve toplantısında Avrupa'nın geleceği, 11 Eylül saldırıları ertesinde Birlik tarafından gerçekleştirilen eylemler, ek ve sosyal gelişim ile sürdürülebilir kalkınma, özgürlük, güvenlik ve adalet alanının güçlendirilmesi ile dış ilişkiler konuları incelenmiştir (DTM, 2002: 258). Ulusal Programda yer alan kısa ve orta vadeli önceliklerin tamamlanması yönünde, gerek mevzuat uyumu, gerek idari yapılanma bakımından pek çok alanda çalışmalar yapılmıştır. 14-15 Aralık 2001'deki Leaken Zirvesi'nde Türkiye tarafından Ekim 2001'de gerçekleştirilen Anayasa değişiklikleri, Türkiye ile müzakerelerin başlatılması yönünde önemli bir gelişme olarak görülmüştür. Türkiye'nin siyasi ve ek kriterlere uyum yönünde reformlara devam etmesinin önemi vurgulanmıştır. Ayrıca, söz konusu Zirvede Türkiye'nin müktesebata uyum durumunun değerlendirilmesinde yeni bir aşamaya geçilmesi gereğinin önemi dikkate alınmıştır (DPT, 2007).

21-22 Haziran 2002'de Sevilla'da gerçekleştirilen toplantıda Avrupa Konseyi, Barselona Zirvesi sonuçlarına ilişkin olarak Parlamento, Konsey ve Komisyon arasındaki diyalogun memnuniyetle karşıladığını ifade etmiştir. Zirvede genel olarak, AB'nin geleceği, genişleme, istihdam ile göç ve iltica politikaları ele alınmıştır (DTM,2002, 262). Sevilla Zirvesi'nde Türkiye'nin geçtiğimiz dönemde gerçekleştirdiği reformları memnuniyetle karşılanmış Katılım Ortaklığı Belgesinde tanımlanan önceliklerin yerine getirilmesi yönünde çabaların desteklendiği dile getirilmiştir (Yiğit, 2006: 140). Zirve sırasında özellikle Türk basınında yer alan haberlerde idam cezası ve anadil konusunda görüşler bildirilmiştir. Bu bağlamda Türkiye'nin Sevilla Zirvesi ile Kopenhag Zirvesi arasındaki dönemde yeni adımlar atması gerektiği de vurgulanmıştır (Yücel, 136: 2003). 9 Ekim 2002'de açıklanan Türkiye'nin ilerleme raporu, özellikle AB-Türkiye Ortaklık anlaşması çerçevesinde, Türkiye'nin Kopenhag siyasi kriterler açısından durumunu kaydettiği ilerlemeyi ele almıştır (Karluk, 2005: 889). Türkiye'nin Kopenhag Siyasi Kriterlerini karşılayamadığı açıkça belirtilerek, temel hak ve özgürlüklerin kullanılması üzerindeki sınırlamaların tam olarak kalmadığına işaret etmiştir (Emek, 2005: 121).

5. KOPENHAG ZİRVESİ'NDEN BRÜKSEL ZİRVESİ'NE

5.1. AB Kopenhag Zirvesi

Kopenhag Zirvesi, 12-13 Aralık 2002 gerçekleşmiştir (Copenhagen European Council, 2008). AB Konseyi Kopenhag Zirvesi'nde genişleme, Kıbrıs, Türkiye, Ortak Avrupa Güvenlik ve Savunma Politikası, Ortadoğu ve Irak, gündem konularını oluşturmuştur. Zirvede ayrıca bütçe ve mali konular, 12 Aralık 2002 Konsey Toplantısı Bildirisi, Ortadoğu ve Irak'a ilişkin bildirimler ek metinler olarak kabul edilmiştir (Karluk, 2005:153). Kıbrıs, Çek Cumhuriyeti, Estonya, Macaristan, Letonya, Litvanya, Malta, Polonya, Slovakya ve Slovenya ile sürdürülen müzakerelerin tamamlanarak 1 Mayıs 2004'te bu ülkelerin AB'ye katılması kararı alınmıştır. Katılım tarihine kadar, üyelik sorumluluklarını almak için yeni katılacak ülkelerin bir izleme sürecine tabi tutulması, izleme raporları temelinde komisyonun gerekli bulduğu önerileri gündeme getirmesi belirtilmiştir (Yiğit, 2006: 145). Zirve'de Aralık 2004'te AB Komisyonu'nun rapor ve tavsiyesine dayanarak Türkiye'nin Kopenhag Kriterlerini yerine getirdiğine karar verildiği takdirde, katılım müzakerelerinin gecikmeksizin başlatılacağı kararlaştırılmıştır (TC Dışişleri Bakanlığı, 2007). Zirve'de Türkiye'nin kaydettiği ilerlemeler büyük bir memnuniyetle dile getirilmiştir. 1993 Kopenhag kriterlerinin Türkiye tarafından da, diğer tüm aday devletlerde olduğu gibi yerine getirilmesi üzerinde durulmuştur. AB, Türkiye'nin kriterleri yerine getirmesine destek vereceğini açıklamıştır. Aralık 2004 zirvesinde, Komisyon'un hazırlayacağı raporda Türkiye'nin Kopenhag kriterlerini yerine getirdiğine ilişkin olumlu bir görüş ortaya çıkarsa, Türkiye ile üyelik görüşmelerinin herhangi bir gecikmeye yol açmadan başlamasına karar verilecektir (Erdoğan, 2003: 111). Kopenhag Zirvesi'nin ardından Türkiye AB ilişkilerinin geldiği nokta, Türk kamuoyunun Zirve öncesindeki beklentilerini tam olarak gerçekleştirilememiştir. Ancak, Zirve ile ilgili olarak yapılan değerlendirmeler, genellikle Türkiye'nin net bir takvim alamaması noktası ile sınırlı tutulmuş, bu nedenle de Zirve'de tam olarak ne söylendiği ve bundan sonra yaşanacaklarla ilgili net bir olgu ortaya konulamamıştır. Öte yandan içine girilen kritik günlerde Türkiye'nin hemen hemen bütün gündemini kapsayan Irak sorunu ile gelişmeler ve Kıbrıs gelişmeleri, ne yazık ki Türkiye'nin AB gündeminin yeterince sağlıklı değerlendirilmesini ve atılması gereken adımların ikinci plana

itilmesi sonucunu da doğurmaktadır. Bu noktada temel olgu, Türkiye'nin AB ile ilişkilerinin Kopenhag sonuçları ile sınırlı bir ilişki türü olmadığı, yaklaşık 40 yıla yayılan bir süreci kapsamış olmasıdır (Baydarol, 2007). Helsinki Zirvesi sonrasında başlayan üyelik öncesi süreç Kopenhag Zirvesi ile yeni bir boyuta taşınmıştır. Siyasi kriterlere uyum konusunda atılan adımlar Türkiye'nin müzakerelere yaklaşmasını sağlamıştır. Ancak bu süreç içinde en önemli değişim hem AB'nin hem de Türkiye'nin birbirlerini algılayışında yaşanmıştır. Helsinki Zirvesi öncesinde, ilişkiler belli bir ortaklık zemini üzerine kurulu olsa da tarafların birbirini algılayışında daha çok şüpheli yaklaşımların egemen olduğu bir gerçektir. Ancak, Kopenhag Zirvesi öncesinde ve sonrasında yaşanan gelişmelerin de gösterdiği gibi katılım öncesi sürecin kendine özgü mekanizmaları Türkiye-AB ilişkilerini geri dönülmez bir noktaya taşımıştır (Dönmez, 2007). Türkiye'nin Kopenhag siyasi ölçütlerini yerine getirdiğinin AB tarafından da kabulünün sağlanması, Türkiye'nin üyeliğine hem AB hem Türkiye kamuoylarının hazırlanması yönünde gösterilecek karşılıklı çabalar, 2005 yılının ilk yarısında katılım müzakerelerinin başlatılmasının zeminini hazırlayacak ve bu aşamadan sonra üyeliğimiz belli bir takvim ve bütçe çerçevesinde gerçekleştirilebilecektir. Bu çerçevede, Türkiye Kopenhag Zirvesi sonrasında AB üyeliğine giden yolda ilerlemeye devam etme kararlılığındadır (Anadolu'nun Sesi, 2007).

5.2. Katılım Ortaklığı Belgesi 2003

Bu belgede Türkiye, aday ülke olarak kabul edildiği 1999 tarihli Helsinki Zirvesi ile, geniş kapsamlı anayasal ve yasal reformların gerçekleştirilmesi yönünde incelenmiştir. 2001 tarihli Laeken, 2002 tarihli Sevilla, Brüksel ve Kopenhag Zirvelerinde siyasi kriterlere uyum yönünde Türkiye tarafından ilerleme kaydedildiği kabul edilmiştir. 2003 Kopenhag Zirvesinde; Aralık 2004 tarihinde yapılacak Zirve'de, Komisyonun rapor ve görüşlerine dayanarak, Türkiye'nin Kopenhag siyasi kriterlerini karşıladığı kararının alınması halinde, AB'nin Türkiye ile müzakereleri gecikmeksizin başlatacağı karara bağlanmıştır. Ayrıca, Zirve'de Komisyonun yaklaşımı kabul edilmiş ve "Türkiye için katılım stratejisinin güçlendirileceği" bildirilmiştir. Bu sürecin devamı olarak, Zirve'de, Komisyon tarafından gözden geçirilmiş Katılım Ortaklığı Belgesi için bir öneri hazırlamaya davet edilmiş ve Türkiye'ye sağlanan

katılım öncesi mali yardımın kayda değer biçimde artırılacağını duyurulmuştur (Avrupa Birliği İle İlişkiler Genel Müdürlüğü, 2003: 1).

Katılım Ortaklığı Belgesi; Türkiye tarafından Avrupa Birliği'ne katılım yolunda kaydedilen ilerlemelere ilişkin Komisyon'un yıllık ilerleme raporunda belirlenen öncelikli faaliyet alanlarını, söz konusu önceliklerin gerçekleştirilmesine yardımcı olacak mali araçlar ve bu yardımı kullanma koşullarını tek bir çerçeve altında toplamayı amaçlamaktadır. Katılım Ortaklığı Belgesi, aday ülkelerin katılım hazırlıklarını desteklemeye yönelik bir siyasi araçlar dizisi platformu oluşturmaktadır. Türkiye'nin, gözden geçirilmiş KOB temelinde, Topluluk müktesebatının üstlenilmesine ilişkin gözden geçirilmiş bir Ulusal Program hazırlaması beklenmektedir (Katılım Ortaklığı Belgesi, 2008). Gözden geçirilmiş KOB, katılım öncesi yardımın programlanması için temel olup; yardıma ilişkin öncelikler İlerleme Raporları ve AB Müktesebatının Üstlenilmesine İlişkin Türkiye Ulusal Programı da dikkate alınarak belirlenmektedir. Bu raporlarda siyasi kriterlere özel önem verilmiştir. Halihazırda göçü de içerecek şekilde adalet ve içişleri, deniz güvenliği, çevre, sağlık, tarım ve kırsal kalkınma gibi öncelikli alanlar tespit edilmiştir. Mali yardımlardaki önemli artış, katılım stratejisi hedefleri ile bağlantılı olduğu ölçüde Türkiye'deki sosyo-ekonomik kalkınmanın AB tarafından desteklenmesini de mümkün kılmaktadır. Türkiye için katılım öncesi mali yardım sağlayan mevcut araç, ulaştırma ve çevre altyapısı ile kırsal kalkınma programlarına ilişkin yatırımlar da dahil olmak üzere tüm bu alanlardaki programları destekleyebilecektir (Avrupa Birliği İle İlişkiler Genel Müdürlüğü, 2003: 2-3).

5.3. Atina ve Selanik Zirveleri

Atina Zirvesi'nden önce 9 Nisan 2003 tarihinde Türk basınında çıkan bir haber, Türkiye-AB ilişkilerinde şok etkisi yaratmıştır. Danimarkalı bir gazetecinin belgesel niteliği taşıyan haberinde, 12-13 Aralık 2002 Kopenhag Zirvesi'nden önce yapılan toplantılarda Alman Dışişleri Bakanı Joschka Fischer'in ağzından çıkan "Türkleri önce uyutalım sonra unutalım" sözü kafalarda soru işareti bırakmıştır (Yiğit, 2006: 151).

Avrupa Birliği Dönem başkanlığının Yunanistan'dan İtalya'ya devredildiği Avrupa Konseyi, 19-20 Haziran 2003 tarihlerinde Selanik'te gerçekleşmiştir. Aday ülkelerin gözlemci olarak katıldıkları Zirve'de Türkiye'yi Başbakan Tayip Erdoğan ve Dışişleri Bakanı

Abdullah Gül temsil etmiştir (Karluk, 2005: 176). Avrupa Konseyi'nin 12-13 Aralık 2003 tarihlerindeki Brüksel Zirvesi toplantısının ardından yayınlanmış olduğu Sonuç Bildirisi'nde 2004 Aralık ayında yapılacak olan Zirve'de alınacak olan karar ışığında Türkiye ile birlikte çalışılacağı taahhüt edilmiştir.

5.5. Ulusal Program'ın Son Şekli (2003)

Ulusal Program, beş ana başlıktan oluşmaktadır. Bu başlıklar Kopenhag siyasi ve ekonomik kriterlerine uyum için yerine getirilecek çalışmalar, AB mevzuatının 29 başlığı altında Türk mevzuatının uyumu için yapılacak çalışmalar, mali programlama ve idari kapasitesinin geliştirilmesi için yapılacak çalışmaları içermektedir (DTM, 2002: 464).

AB Genel Sekreterliği tarafından hazırlanan gözden geçirilmiş "Türkiye Ulusal Programı", 23 Haziran 2003'de Bakanlar Kurulu'nda ele alınmıştır. 26 Haziran 2003'de yapılan Milli Güvenlik Kurulu toplantısında, AB Genel Sekreterliği "Ulusal Program Hazırlıkları ve Uyum Çalışmaları" hakkında Kurul'a bilgi sunmuştur. Ulusal Program, AB Genel Sekreterliği tarafından 27 Haziran'da siyasi partilerin bilgisine sunulmuştur. Başbakan Yardımcısı ve Dışişleri Bakanı Abdullah Gül 1 Temmuz 2003'de TBMM Genel Kurulu'nda Ulusal Program hakkında bilgi vermiştir. Genel Kurul'da siyasi partilerin temsilcileri de görüşlerini açıklamışlardır. Ulusal Program ve AB Müktesebatının üstlenilmesinde Türkiye Ulusal Programının Uygulanması, Koordinasyonu ve İzlenmesine İlişkin 2003/5930 Sayılı Bakanlar Kurulu Kararı, 24 Temmuz 2003 tarihli ve 25178 Mükerrer Sayılı Resmi Gazete'de yayımlanmıştır (Ulusal Program 2003 Belgesi ,2007).

6. BRÜKSEL ZİRVESİ'NDEN TAM ÜYELİK MÜZAKERELERİNE KADAR YAŞANAN AB- TÜRKİYE İLİŞKİLERİ

6.1. Brüksel Zirvesi ve 2004 İlerleme Raporu

16-17 Aralık 2004 tarihleri arasında AB Konseyi Brüksel'de toplanmıştır. Türkiye için ayrı bir önemi olan Zirvede "Genişleme", "Terörizm", "2007-2013 Mali Çerçeve İlkeleri", "Özgürlük, Güvenlik ve Adalet Alanı", "2005-2012 AB Uyuşturucu Stratejisi", "Dış İlişkiler" konuları ele alınmıştır (AB Brüksel Zirve Sonuç Bildirisi, 2007). Zirvede tartışılan konulardan biri olan "Genişleme" stratejisi Romanya, Bulgaristan ve Türkiye'yi konu almıştır. Bu kapsamda Konseye ve Avrupa Parlamentosu'na 6 Ekim 2004 tarihinde sunulan Bulgaristan, Romanya ve

Türkiye ilerleme Raporları, Bulgaristan, Romanya ve Hırvatistan'a ilişkin strateji kağıdı, Türkiye'ye ilişkin tavsiye belgesi ve Türkiye'nin üyeliğinin etki değerlendirme çalışmasındaki öneri ve bulguları sunulmuştur. Bu ülkelerin durumu değerlendirilmiş, iyi bir şekilde karşılanmıştır (Mai ve Küreselleşme Karşıtı Çalışma Grubu, 2008).

Brüksel Zirvesi'nin diğer önemli başlığı olan "Terörizm" konusudur. Bu konuda; AB tarafından temel kuruluş ilkelerinden olan demokrasi ve temel haklara saygının terörizm tarafından yok edilmesine izin verilmemesi gerektiği savunulmuştur (Uluslararası Stratejik Araştırmalar Kurumu, 2008). Terörizm konusunda önemli çalışmaların yapılması gerekliliği vurgulanmıştır. Üçüncü dünya ülkeleri ile işbirliği içinde olunması gerektiği, bu konuda hükümetler arası çalışmalar yapılması gerektiği konuşulmuştur. 2004 AB-ABD terörizmle mücadele deklarasyonunun uygulanması konuları değerlendirmeler arasında yerini almıştır (Uluslararası Stratejik Araştırmalar Kurumu, 2008). Bu zirvede belirtildiği üzere, 1999 Helsinki ve 2002 Kopenhag Zirvelerinde alınan kararlar teyit edilmiş, Türkiye'nin reform sürecinde atmış olduğu kararlı adımların memnuniyetle karşılandığı belirtilerek, ülkemizle üyelik müzakerelerinin zirve sonuç metninin 23. maddesinde öngörülen çerçeve dahilinde 3 Ekim 2005 tarihinde başlatılması kararlaştırılmıştır (TC. Dışişleri Bakanlığı, 2008). Türkiye için önemi büyük olan 23. paragrafta müzakerelerin çerçevesi belirlenmiştir. Avrupa 15 Aralık 2004'te Türkiye ile Müzakerelere başlanması konusunu gizli oylamaya sunmuştur. Gizli oylamada, AP, AB'ne Türkiye ile katılım müzakerelerini "geciktirmeden" başlatma çağrısını içeren bir karar almıştır. (Turkab AB-Türkiye İşbirliği Derneği, 2006, 22) 732 parlamenterin oy dağılımı şu şekildedir: Evet: 407, Hayır: 262, Çekimser: 29'dur (Turkab AB-Türkiye İşbirliği Derneği, 2006: 22). 17 Aralık 2004 Sonuç Bildirgesi, Türkiye için çok önemlidir. Çünkü Avrupa Konseyi, Türkiye'nin gerçekleştirdiği geniş kapsamlı reformlardan duyduğu memnuniyeti dile getirirken, reformlara devam edilmesi gerektiği de vurgulanmıştır. Sonuç bildirgesinde müzakerelerin çerçevesi çizilmiştir (Turkab AB-Türkiye İşbirliği Derneği, 2006: 23). AB Komisyonunun hazırladığı 7. İlerleme Raporu 6 Ekim 2004'de açıklanmıştır. İlerleme raporu ile birlikte, 2002 Kopenhag Zirvesi'nde sözü edilen tavsiye belgesi ve Türkiye'nin AB üyeliğinin yaratabileceği etkilere ilişkin 52 sayfalık etki raporu da yayınlanmıştır. İlerleme

raporunda Aralık 2002 Kopenhag Zirvesi'ne atıfta bulunulmuştur (Karluk, 2005, 891).

6.3. Müzakere Çerçevesi ve 2005 Yılı İlerleme Raporu

Türkiye'nin AB Katılım Müzakereleri 3 Ekim 2005 tarihinde Lüksemburg'da yapılan Hükümetlerarası konferansta alınan karar uyarınca 20 Ekim 2005 tarihinde başlatılmıştır. Katılım müzakerelerinin 33 fasıl üzerinden yürütülmesi öngörülmüştür (TC.Dış İlişkiler Bakanlığı, 2007).

Müzakerelerin ortak hedefi katılımdır. Müzakerelerin hızı, ekonomik ve sosyal yakınlaşmaya ilişkin bir çerçeve kapsamında Türkiye'nin üyelik gereklerini yerine getirmede kaydettiği ilerlemeye bağlı olarak kendi performansına göre belirlenecektir. Kaydedilen ilerleme komisyon tarafından yakından izlenecektir. Komisyon Konsey'i düzenli olarak bilgilendirmeyi sürdürmeye davet edilmektedir (İKV, 2008).2005 yılı ilerleme raporu, komisyon tarafından 1998-2004 yılları arasında yayımlanan raporların devamı niteliğini taşımaktadır (İKV, 2008).

SONUÇ

Cumhuriyetin ilanından sonra tüm alanlarda yönünü batıya çeviren Türkiye, özellikle ekonomik alanda AB ülkelerinin önemli bir ticari ortağı olmuş ve bu ülkelerin oluşturdukları organizasyonlarda yer almayı hedeflemiştir. GB ekonomik entegrasyonun dünyada en yaygın şeklidir. Bu nedenle Türkiye'nin 1990'lı yıllarda GB'ne girmesi; planladığı ekonomik, sosyal, siyasal ve kültürel doyuma ulaşma noktasında önemli bir adım olarak görülmüştür. Özellikle makro ekonomik dengesizliklerin, yeni bir pazarla son bulacağı fikriyle Türkiye GB'ne önem vermiştir. Türk ekonomisinin büyük bir pazar olan AB'nin içinde yer alacağı fikri Türkiye'yi bir adım daha Gümrük birliği'ne yaklaştırmıştır.O dönemlerde GB'ne girme isteği, Türkiye'ye kısa sürede AB üyeliğini de beraberinde getirecek diye düşünülmüştür. İlerleyen yıllarda bu fikrin sadece Türkiye'nin zararına olduğu anlaşılmıştır. Şuan AB'ye üye olan hiçbir ülke AB'ye girmeden önce GB'ne dahil edilmemiştir. Böyle olmasının sebebi özellikle ülkenin ekonomik yapısının tam olarak AB kriterlerine uymasının sağlanmasının gerekliliğinden kaynaklanmaktadır. Çünkü AB ekonomisine uyumun oluşturulabilmesi için öncelikle hazırlık döneminin gerçekleşmesi gerekmektedir. Türkiye için aynı şartların

oluşturulmasına katkıda bulunulmadan GB kapısı açılmıştır. Türkiye AB üyesi olmadan GB üyesi olmuştur.

Aralık 1997 yılında yapılan Lüksemburg zirvesi'nde alınan kararlar, Türkiye'yi hayal kırıklığına uğratmıştır. Aday ülkelerin belirlendiği zirvede, Türkiye'nin adının bile geçmemesi, Türk Kamuoyunda ciddi tepkilerin oluşmasına neden olmuştur. AB'nin bu tavrı, Türkiye tarafından protesto edilmiş, AB ile belirli konulardaki siyasi kriterlerin askıya alınmasına karar verilmiştir. AB'nin Cardiff, Viyana, Köln Zirveleri'nde Türkiye-AB İlişkilerine yönelik yaptığı bazı açıklamalara, olumlu adımlara karşın, Türkiye'nin AB adaylığının resmen teyit edilmesi Aralık 1999'daki Kopenhag Zirvesi'nde belli olmuştur. 2000'li yıllara gelindiğinde ise, Türkiye-AB ilişkilerini karşı karşıya getiren problem, Müzakerelere başlama tarihinin belirsizliği olmuştur.

Türkiye çoğu zaman, gerek siyasi, gerek ekonomik uluslararası hukukla bağdaşmayan durumlarla karşı karşıya kalmıştır. Özellikle Mayıs 2004'te, on yeni ülkenin Avrupa Birliği'ne katılması, yıllardır AB'ye üye olmak için bekleyen Türkiye'yi hayal kırıklığına uğratmıştır. Ekim 2005'te başlayan tarama süreciyle AB Türkiye İlişkileri yeni bir boyut kazanmıştır.

KAYNAKÇA

- AB Bakanlığı(2007).“Türkiye Avrupa Birliği İlişkilerinin Tarihçesi”, <http://www.abgs.gov.tr/index.php?p=11181=1> (12.05.2007)
- AB Brüksel Zirve Sonuç Bildirisi (2007)“AB Brüksel Zirve Sonuç Bildirisi ”<http://ab.calisma.gov.tr/indexdosyalar/mevzuat/brukselsonuc.doc>
- AKTAR, Cengiz (2002). **Avrupa Birliği'nin Genişleme Süreci**, İletişim Yayınları, İstanbul.
- AKTAR, Cengiz(2001). **Avrupa Yol Ayrımında Türkiye**,İletişim Yayınları İstanbul.
- Anadolu'nunSesi(2007).”
Avrupa Birliği Nice Zirvesi”
<http://www.byegm.gov.tr/yayinlarimiz/ANADOLUNUNSESI/176/AND.2htm> (12.12.2007)
- Avrupa Birliği İle İlişkiler Genel Müdürlüğü (2003).**Türkiye İçin Katılım Ortaklığı Belgesi**, 2003, Eski DPT Yayınları, Ankara.
- BAYDAROL, Can (2007).“Türkiye Avrupa Vakfı Yönetim Kurulu Üyesi Kopenhag Zirvesi'nin ardından Türkiye-AB İlişkileri”, http://www.tisk.org.tr/isveren_sayfa.asp?yazi_id=651&id=39 (09.01.2007).
- Bilgi Teknolojileri ve İletişim Kurumu(2008).”Önceki Yıllara Ait İlerleme Raporlarının Değerlendirmesi”, http://www.tk.gov.tr/Uluslararası_iliskiler/AB_iliskiler/Onceki-Yillara-Ait-Ilerleme-Raporlarının-Degerlendirmesi.doc. (12.03.2008)
- BİRAND, Mehmet Ali(2000). **Türkiye'nin Avrupa Macerası 1959-1999**, Milliyet Yayınları, İstanbul.
- BOZKURT, Enver , Mehmet Özcan, ve Arif Köktaş(2004). **AB Hukuku**, Özgür İletişim, Ankara.
- BULAÇ, Ali (2001).**Avrupa Birliği ve Türkiye**, Zaman Feza Gazetecilik AŞ, İstanbul
- CANBOLAT, İbrahim (2006). **Avrupa Birliği ve Türkiye: Uluslararası Bir Sistemle Ortaklık**, Alfa Yayınevi, İstanbul.
- Copenhagen European Council(2008).” 12 and 13 December 2002” Brussels, 29 January 2003”, http://ue.eu.int/ueDocs/cms_Data/docs/pressData/en/ec/73842.pdf (12.04.2008)

ÇAPAN, Gülüm, Gürbüz Sarı(2002). **Avrupa Birliği'nin Genişleme Süreci**, “Avrupa Birliği Kurumları ve Genişleme”, Cengiz Aktar(ed), İletişim Yayınları, İstanbul.

ÇEMREK, Murat (2006). **AB Yolunda Türkiye:Müzakere Sürecinin Ekonomi Politikası**, “Demokrasi Ve Ekonomik Gelişme:Türkiye-AB Müzakere Sürecinin Ekonomi Politik Analizi”, Mehmet Dikkaya (ed), Alfa Aktüel Yayınları, İstanbul.

ÇERÇİ, Tamer(2002).**Avrupa Yalanı - Avrupa Birliği Virajında Türkiye**, Tez Yayınları, İstanbul.

DEMİREL, Ataer(2002). **Avrupa Basımında Türkiye-Avrupa Birliği İlişkileri**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi,Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü,Ankara.

DÖNMEZ, Mustafa (2007).“Kopenhag Zirvesi sonrasında Türkiye-AB İlişkileri”, http://www.tisk.org.tr/isveren_sayfa.asp?yazi_id=648&id=39(11.12.2007).

DPT (2007).”Türkiye Avrupa Birliği İlişkileri Tarihçe”, <http://www.dpt.gov.tr/abigm/tabi/tarihce/tabi.doc> .(07.01.2007)

DTM(2002).**Avrupa Birliği ve Türkiye**, Ankara, Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği Yayınları,Ankara.

DURA, Cihan ve Hayriye Atik(2000). **Avrupa Birliği Gümrük Birliği ve Türkiye**, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara.

EMEK, Burcu (2005). **Avrupa Birliği'nin Anayasallaşma Süreci ve Türkiye**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü,Ankara.

ERALP, Atila (1997). **Türkiye ve Avrupa Batılılaşma Kalkınma Demokrasi**, “ Soğuk Savaştan Günümüze Türkiye-Avrupa Birliği İlişkileri” (der) Atilla Eralp , İmge Kitabevi,Ankara.

ERDİNÇ,Müjde (2007).“Son Dönem Avrupa Birliği Gelişmeleri”, <http://www.tasam.org/index.php?altid=1542>(06.01.2007)

ERDOĞAN, Hakan Yavuz(2003). **Avrupa Birliği Genişleme Siyaseti ve Türkiye**, İstanbul, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi,İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Helsinki Zirvesi Başkanlık Sonuç Belgesi(2007)”, http://www.belgenet.com/arsiv/ab/helsinki_sonuc.html, Helsinki Zirvesi Başkanlık Sonuç Belgesi (10.02.2007).

- İKV(2007).”Gündem 2000”
<http://www.ikv.org.tr/sozluk2.php?ID=1105> (10.12.2007)
- İKV(2008),”Avrupa Komisyonu 2005 yılı Türkiye ilerleme raporu güçlendirilmiş siyasi diyalog ve siyasi kriterlerin İKV tarafından gerçekleştirilen resmi olmayan çevirisi”,
http://www.ikv.org.tr/pdfs/ilerleme_raporu-2005-2.pdf (10.04.2008)
- İNAN, Kamran(t.y.). **İnce-Uzun Yol**, Başkent Üniversitesi Stratejik Araştırmalar Merkezi,Ankara.
- KAÇAR Bayram (1998).**Dış Ticaret İşlemleri-Türkiye-AB Gümrük Birliği ve Diğer Bölgesel Oluşumların Dış Ticaretimiz Üzerine Etkileri**, Konya Ticaret Odası Yönetici Merkezi Yayın No: 14,Konya
- KARABACAK, Hakan(2004). **Türkiye-Avrupa Birliği Katılım Öncesi Mali İşbirliği ve Proje Yönetimi Yaklaşımı**,Ayrıntı Basımevi, Ankara.
- KARLUK, Rıdvan (1990). **Avrupa Toplulukları Ve Türkiye**, Bilim Teknik Yayınevi, Ankara.
- KARLUK, Rıdvan(2005). **Avrupa Birliği ve Türkiye**, Beta Yayınları, İstanbul.
- Katılım Ortaklığı Belgesi (2008)”,Katılım Ortaklığı Belgesi”
http://www.belgenet.com/arsiv/ab/kob_2003-1.html (25.03.2008)
- KOÇ, Taylan(2004). **Küreselleşme ve Türkiye Basımında Avrupa Birliği’ne Adaylık Süreci**, Naturel Kitap Yayın Dağıtım, Ankara.
- LuxembourgSummitConference(2008).”
LuxembourgSummitConference“
,http://ue.eu.int/ueDocs/cms_Data/docs/pressData/en/ec/032a0008.htm
(12.04.2008)
- Mai ve Küreselleşme Karşıtı Çalışma Grubu (2008). Aralık 2004Brüksel Zirvesi sonuç bildirisinde yer alan ve Türkiye’yi de kapsayan “Genişleme” bölümü. <http://www.antimai.org/ab/ab17>
Argenishtm (10.04.2008)
- OKTAY, Müjde (1999). **Avrupa Birliği’nin Lüksemburg, Cardiff, Viyana ve Köln Zirvelerinin Türkiye’deki Toplumsal Akıl Tarafından Değerlendirilmesi**, İstanbul Sanayi Odası Gümrük Birliği Danışma Ofisi, Yayın No: 1999/9, İstanbul.

OKTAY, Müjde(1998).**AB'nin 12-13 Aralık 1997 Lüksemburg Zirvesi'nde Aldığı Genişleme Kararının Türkiye'deki Toplumsal Akıl Tarafından Değerlendirilmesi**, İstanbul Sanayi Odası Gümrük Birliği Danışma Ofisi, Yayın No: 1998/7,İstanbul.

ORAN, Baskın(2004). **Türk Dış Politikası II**, "AT'yle İlişkiler" Baskın Oran(ed) , İletişim Yayınları, İstanbul.

SANDIKLI, Atilla (2001). **Türkiye'nin Dış Politikasında Avrupa Birliği ve Alternatifleri**,Harp Akademileri Basımevi, İstanbul.

SOMUNCUOĞLU, Sadi,(2002).**Avrupa Birliği Bitmeyen Yol**, Ötüken Yayınları, İstanbul.

T.C.Dış İşleri Bakanlığı (2008),<http://www.mfa.gov.tr/MFA-tr/DisPolitika/AnaKonular/Turkiye-AB/trab.htm> (03.04.2008)

T.C.Dış İşleri Bakanlığı(2007).”Türkiye-AB İlişkileri”, <http://www.mfa.gov.tr/MFA-tr/DisPolitika/AnaKonular/Turkiye-AB/trab.htm> (18.02.2007)

TİSK(2008).”Türkiye İşveren Sendikaları Konfederasyonu'nun AB Komisyonu'nun 2001 Genişleme Stratejisi" ve "2001 Türkiye İlerleme Raporu"na İlişkin Görüşleri”,http://www.tisk.org.tr/isveren_sayfa.asp?yazi_id=399&id=24 (12.02.2008)

Tukab(2006).**Turkab AB-Türkiye İşbirliği Derneği Yayını**, Sümer Ender Matbaacılık, İstanbul.

Ulusal Program 2003 Belgesi (2003)“Türkiye-AB İlişkileri”, http://www.belgenet.com/arsiv/ab/up_2003-2.html (12.04.2007)

Uluslararası Stratejik Araştırmalar Kurumu(2008) “Brüksel Zirve Sonuç Bildirgesi Genel Değerlendirme”, <http://www.usak.org.uk/junction.asp?mod=article&st=PrintArticleDetail&id=67&lm=58649> JLFDO932&ln=TR (15.04.2008)

UYAR,Süleyman(2007).”Ekonomik Bütünleşmeler ve Gümrük Birliği Teorisi”, <http://www.econturk.org/dtp13.htm> (05.01.2007).

YETKİN, Murat(2002). **Avrupa Birliği Bekleme odasında Türkiye**, İmge Kitabevi, Ankara.

YİĞİT, Devrim(2006). **Avrupa Birliği Genişleme Sürecinde Avrupa Birliği-Türkiye İlişkileri** , Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Dicle Sosyal Bilimler Enstitüsü,Diyarbakır

YÜCEL, Öznur(2003).**Tam Üyelik Sürecinde Türkiye-Avrupa Birliği İlişkileri**, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans tezi, Edirne.